

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОПОВІДНИЦЬКИХ ЖАНРІВ У ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ ІРИНЕЯ ФАЛЬКОВСЬКОГО

Стаття присвячена статистичному аналізу проповідницької спадщини Іриней Фальковського – останнього ректора КМА. На основі вивчення його рукописної спадщини та аналізу дослідників XIX ст. уточнюється кількість та жанрова структура проповідей.

Ключові слова: Іриней Фальковський, Києво-Могилянська академія, гомілетика, історія літератури.

Георгій Булашов у своїй монографії «Преосвященный Ириней Фальковский епископ чигиринский», а також Никифор Щоголев у додатку до першої частини публікацій проповідей Фальковського під назвою «Преосвященного Ириней Фальковского беседа на день обрѣзания Господня и на новый 1811-й год» зосереджуються насамперед на аналізі його проповідей. Георгій Булашов, говорячи про кількість текстів, вживає у своїй монографії термін «проповідь», проте аналізуючи тематичні особливості цих творів, уточнює жанрові визначення: «Більшість проповідей преосвященного Ириней, логічно розташовуючись за розвитком думки, являють собою форми слова, часто – повчання і не менш часто – бесіди, в яких пояснюються цілі євангельські, чи апостольські читання, а найрідше це – промова» (курсив наш – М.Т.) [2, с. 228]. Никифор Щоголев, перелічуючи знайдені ним рукописи Фальковського, теж поділяє його проповідницьку спадщину на «слова», «бесіди» і «повчання». Третьою «опорною точкою» є «Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. 3: Библиотека Киево-Софийскаго собора» Миколи Петрова, де автор подає повний опис архіву Фальковського, який тепер зберігається в Науковій бібліотеці України імені В. І. Вернадського. У так званій «Софії» Миколи Петрова поділ проповідей ще детальніший; Петров використовує жанрові визначення самого Фальковського, – тут зустрічаємо такий перелік (див. табл. 1):

- слова:
 - «слова» – слова;
 - «краткія слова» – короткі слова;
 - «поучительныя слова» – повчальні слова;
 - «краткія поучительныя слова» – короткі повчальні слова;
 - бесіди:
 - «краткія поучительныя бесѣды» – короткі повчальні бесіди;
 - «краткія поученія» – короткі повчання;
 - речь – промова.
- Складається таке враження, що для дослідни-

ків XIX ст. не мав суттєвого значення поділ творів проповідницького характеру зі спадщини Фальковського. Ми ж, проте, спробуємо їх диференціювати.

Посібники із гомілетики подають інформацію про різновиди, структуру проповідей, а також про специфічні особливості проповідницьких жанрів у порівнянні з промовами. Для достовірності теоретичних вимог скористаємось двома посібниками, тим більш, що вони опубліковані майже через століття. О. др. Ярослав Левицький опублікував 1932 року у Львові друге, доповнене видання «Теорії церковної вимови», яке було в активному обігу у школах Греко-Католицької Церкви [4, с. 139]; о. Аверкий (Татушев) 2011 року опублікував у Москві «Руководство по гомілетике», яке, очевидно, використовується нині Православною Московською Церквою [1, с. 143].

Отож, у підручнику о. Ярослава Левицького читаємо: «Ріжні автори ділять проповіді в ріжний спосіб. Одні розрізняють два роди проповідей: повчаючі (дидактичні) й парегоретичні (які, своєю чергою, поділяються на панегіричні та паренетичні). До перших – дидактичних – належать катихитичні, контроверсійні та гомілія; до других: панегіричні й паренетичні. Інші не признають ніякого виразного поділу, ще інші ділять проповіді з погляду на їхній зміст і форму, деякі з огляду на зміст, форму і ціль, чи зовнішню понуку і т. д.» [4, с. 113]. Дещо вище: «Один рід проповіді, себто гомілія, опирається цілковито на св. Письмі, як його приступне пояснення» [4, с. 46]. Російський підручник подає таке визначення: «Проповідь – це розкриття Божого слова або повідомлення вчення про наше спасіння, вчення, яке наявне у Божому одкровенні і бережене Церквою, з метою посприяти владнанню нашого духовного морального життя відповідно до тих заповідей, які Господь дав для людей, котрі хочуть вступити у Царство Боже» [1, с. 98]. Отець Аверкий стверджує, що гомілетика не претендує на те, щоб вказувати конкретний матеріал для кожної частини проповіді, проте може рекомендувати «исходные точки и руководственные начала» [1, с. 42]; саме ці вихідні пункти визначають чотири види проповідей:

1. Гомілія, або роз'яснююча бесіда, метою якої є тлумачення Святого Письма;
2. Слово, яке черпає свій зміст із ідеї церковного року;
3. Катехитичне повчання, у якому викладаються елементарні уроки Віри, моральної науки і богослужбові;

4. Проповідь, яку називають публіцистичною: вона відповідає на виклики сучасності і вихідним пунктом для неї є сучасні погляди, модні течії і „хвороби” епохи.

Крім того, російський підручник наголошує на дотриманні риторичного принципу „*movere delectare et docere*”, щоправда у дещо змінений – порівняно із Горацієм – формі „*docere, delectare, movere*” (научати, розважати і надихати). Останню складову – риторичний принцип „надихати” – автор розкриває з допомогою категорії „пафосу”.

Подібно й підручник о. Ярослава Левицького стверджує: „Божу правду треба так представити, щоби вона сильно подіяла на слухачів, щоби викликала в них Божі чесноти, бажання висших дібр, щоби була в силі відвернути їх від злого, а спрямувати до доброго, або, іншими словами, щоби вхопила їх за серце” [4, с. 60]. Автор зазначає, що „представлення гомілетичного предмету” включає: а) розвинення; б) упорядкування (диспозицію); в) стиль і г) виклад (виголошення й акцію, розуміючи акцію як сукупність відповідної міміки, жестів і модуляції голосу); причому „розвинення” має потрібну мету: поучення розуму, порушення серця, наклонення волі. Цього можна добитися, якщо наявна „сердечність представлення”. Ярослав Левицький наголошує: „Годі проповідникові практично проповідувати, коли він не знає людей і життя з його проявами і потребами, коли те життя розуміє тільки односторонно і фальшиво” [4, с. 54].

Що стосується структури проповіді, то обидва підручники подають три частини: а) вступ, який складається, своєю чергою, із трьох частин (введення-*exordium*, привітання слухачів і виклад); б) розправа і в) закінчення. Проте головна частина проповіді – текст, тобто цитата із Святого Письма, яка відповідає змісту й ідеї проповіді [4, с. 93].

О. Ярослав Левицький подає такі роди проповідей: з огляду на зміст – догматичні, моральні, історичні і літургічні; з огляду на „зовнішню пошуку”: недільні й празничні проповіді, страсні проповіді, принагідні проповіді а також ексорту або паренезу – просту коротку напутню промову та два різновиди гомілій – нижчу і вищу, перша з яких є поясненням поодинових речень перчитаного євангельського або апостольського тексту-зачину [4, с. 113-133].

Як бачимо, визначення вчених XIX ст. – Георгія Булашова, Никифора Щоголева та Миколи Петрова у загальних рисах збігаються із визначеннями сучасних підручників гомілетики.

Георгій Булашов у своїй монографії детально перелічує всі «віднайдені ним проповіді» [2, с. 212], подаючи при цьому роки, коли вони були виголошені. Свій перелік Булашов починає з 1785 року, а завершує 1823-тім, уточнюючи при цьому,

скільки проповідей було виголошено кожного року. За період з 1785 по 1823 роки Булашов нараховує 1300 проповідей. Проте у своїй статті «Ириней Фальковский – коадьютор киевский», дослідник, аналізуючи спадщину Фальковського-проповідника, говорить про 186 бесід, об’єднаних тематикою загробного життя [3, с. 709].

Никофор Щоголев, який писав свої статті раніше, ніж Булашов монографію, очевидно, не мав доступу до усього масиву рукописного матеріалу; власне, він сам наголошує на цьому: «На сьогоднішній день, ми придбали в приватних власників шість томів (в чотирьох книгах) бесід і слів преосвященного Іриней Фальковского, переписаних його власною рукою і виголошених ним в 1811 – 1816 роках, а саме: 90 бесід, писаних і виголошених ним протягом 1811 року в Києві».

Всі вони пронумеровані у рукописі й починаються з 397-ої, а закінчуються 486-ою бесідою. 24 бесіди написані і виголошені у 1812 році в Києві, ще 44 слова, виголошених того ж року у Смоленську. Упродовж 1813 року Фальковський виголосив 53 слова у Смоленську і 23 слова – у Києві. На 1814 рік припадає 77 слів, а на 1815-тий – 110 слів; у 1816 році Фальковський виголосив 106 слів. Загалом 527 бесід і слів. До 397 бесіди, з якої починається ряд бесід в нашому оригіналі, не вистачає 396 бесід, складених Іринеем, імовірно, упродовж чотирьох попередніх років його архипастирської діяльності: із 1807 по 1810 роки. Можемо також припустити, що в наступний період – з 1817 по 1823 роки він написав ще приблизно 500 повчань...

Окрім цього, у томі 136 є ще 181 повчання з № 146 по № 181, які виголошені у Києві в 1811 році. Виголошені пізніше 145 повчань, про які говорить Никофор Щоголев, знайти не вдалося [6, с. 132-134]. Цікаво, що говорячи попередньо виключно про «слова» і «бесіди», Щоголев вживає також термін «повчання», об’єднуючи під ним твори, які, як він вважає, гіпотетично знаходяться в архівах якихось бібліотек, а вже абзацом нижче знову вживає те ж слово «повчання» для означення „слів” та „бесід”. Не можемо не зауважити, що в розрахунках Щоголева наявна ще одна неточність, яка, зрештою, виявляється звичайною опіскою: перелічуючи повчання, він стверджує про 181 твір, тоді як у нього наявні 136 (з №146 по № 181). Виконавши елементарну дію віднімання можна зрозуміти, що насправді їх в нього не 136, а 36 [6, с. 134].

Никофор Щоголев стверджує, що за період з 1807 по 1810 роки Фальковський створив 396 проповідей. У Георгія Булашова бачимо іншу цифру: 406 «проповідей». Зважаючи на те, що Булашов об’єднує «бесіди» і «слова» під загальною назвою «проповіді», а Щоголев розділяє два жанри, можемо дійти до висновку, що в період з 1807 по

1810 рр. Фальковський написав 396 бесід і 10 слів.

Никофор Щоголев припускає, що коли за 6 років – від 1811 до 1816 рр. (твори проповідницьких жанрів були доступні Щоголеву саме за цей період) – Фальковський написав 527 бесід, то за наступні неповні 7 років, а саме з 1817 по квітень 1823 р., Іриней міг би написати ще близько 500 «повчань».

Третє і найдостовірніше джерело – «Софія» М. І. Петрова, бо у ній перелічуються наявні на сьогоднішній день рукописи, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. На жаль, за даними «Софії» кількість проповідей значно менша, аніж подають Щоголев і Булашов; складається враження, що з роками наявних творів Фальковського стає все менше, адже в 1867 році Щоголев у своїх статтях припускає, що всіх проповідей повинно налічуватися приблизно 1604 (тоді йому були доступні лише 527 проповідей, з яких 114 бесід, і 413 слів, а, виходячи з того, що порядкова нумерація хронологічно першої проповіді починається з цифри 397, то ще 396 проповідей повинні реально

існувати), отже, 923 проповіді існували поза всякими сумнівами. Георгій Булашов стверджує, що збережених проповідей Іриней Фальковського налічується 1300, а написані вони протягом 16 років, що, як бачимо, на 377 проповідей більше, ніж знайшов Никофор Щоголев. Водночас ця кількість творів менша на 123 позиції за ймовірну визначену дослідниками кількість проповідей.

Як свідчить, Микола Петров, в архівах повинно зберігатися 523 проповіді (з поправкою на 90 проповідей), що майже вдвічі менше за число реально існуючих проповідей, яке називає Булашов. Очевидно, що певна частина проповідної спадщини Фальковського знаходиться в інших архівах, або в приватних бібліотеках, на що у своїй статті вказує і Щоголев, виходячи із Власного досвіду: «Ми припускаємо це, бо ті томи, які ми придбали в приватних осіб, протягом останніх 40 років не були доступними. Бажано було б, щоб власники повчань та інших творів Іриней Фальковського заявили про це (про наявність в них рукописів – М.Т.) письмово» [6, с. 133]. Всі ці дані наведено у таблиці (див. табл. № 1).

Таблиця 1

Порівняння даних про твори проповідницького жанру в різних джерелах

рік	Булашов проповіді	Щоголев			Петров					
		слова	бесіди	повчання	слова				бесіди	повчання
					С.	К.п.с	К.с.	П.с.	К.п.б.	Кр.поуч.
1785	1	-	-					40		
1786	2	-	-							
1787	2	-	-							
1788	2	-	-							
1789	1	-	-							
1790	2	-	-							
1791	2	-	-							
1792	1	-	-							
1793	1	-	-							
1794	2	-	-							
1795	4	-	-							
1796	1	-	-							
1797	3	-	-							
1798	3	-	-							
1799	2	-	-							
1801	2	-	-						43п (65-108)	
1802	3	-	-							
1803	3	-	-							
1804	2	-	-							
1805	3	-	-							
1806	2	-	-					16 (36-52)		
1807	95	≈10	≈396	≈145	1				33	10
1808	120								? 701 (ст.97-151)	
1809	93								43с (65-108)	24
1810	98				2				64(1-64) 36с (109-145) 95 скл. (301-396)	
1811	90		90	36	1				37с. (146-183)	
1812	71		68			31с.			64д (1-64) 37п. (146-183)	
1813	79	76				31п.				

1814	85	77		1	2.скл.			
1815	110	110				5с.		
1816	108	106						
1817	77	≈500 (повчань)			2с.			
1818	57						?	№203 (142ст)
1819	43						?	№205 (138ст)
1820	52				95с. скл.		?	№207 (146ст)
1821	41				40с. скл. 2п.			64д
1822	24				24с. скл.	5п.		
1823	13				11с. скл. 2.п			

Таблиця складена за даними, вміщеними в наукових працях дослідників проповідницької спадщини Іриней Фальковського, і за архівними даними. Буквені позначки коло цифр – означення проповідницької спадщини, подані в наукових працях. Оскільки інформація щодо кількості тих чи інших творів проповідницького жанру не є докладною, тобто не містить нумерованого переліку самих проповідей, то припускаємо, що деякі кількісні позначення можуть перехреснуватися, як це ми бачимо стосовно жанру повчань, написаних з 1807 по 1809. У період з 1807 по 1808 роки Фальковський написав 10 повчань, а в період з 1808 по 1809 – 24 повчання; таким чином, загальна кількість повчань з 1807 по 1809 роки становить ≈34, бо числа 10 та 24 взаємовиключають один одного в період 1808 року.

Оскільки таблиця містить кольорові елементи, які не будуть видимі при звичному друці, подаю посилання на зображення таблиці, доступне в Інтернеті: <http://pupzemli.org.ua/other/tab.pdf>

Буквені позначки

д. – допрацьовані с. – сказані
скл. – складені п. – переписані

Література

1. О. Аверкий (Татушев). Руководство по гомиле-

тике / Аверкий, о. (Татушев). – М.: ПСТГи, 2011. – 143 с.

- Булашев Г. Преосвященный Ириней Фальковский, епископ чигиринский / Георгий Булашев // Труды Киевской духовной академии. – 1883. – № 10. – С. 208–260.
- Булашев Г. Преосвященный Ириней Фальковский, епископ чигиринский / Георгий Булашев // Труды Киевской духовной академии. – 1883. – № 8. – С. 664–718.
- Левицкий Я., о. д-р. Теория церковной вимови (Гомилетика) / Я. Левицкий, о. д-р. – 2-е доп. вид. // Праці Гр. Кат. Богословської академії у Львові. – Львів, 1932. – Т. IX. – 139 с.
- Павловский И. Нѣсколько слов об Иринеѣ Фальковском / Иван Павловский // Полтавские епархиальные ведомости. – 1880. – С. 752–762.
- Щоголев Н. Преосвященнаго Ириней (Фальковского) епископа чигиринского... беседы на день обрезания господня и на новый 1811 год / Н. Щоголев // Труды Киевской духовной академии. – 1867. – № 1. – С. 124–136.
- Щоголев Н. Преосвященнаго Ириней (Фальковского) епископа чигиринского... беседы на день обрезания господня и на новый 1811 год / Н. Щегелев // Труды Киевской духовной академии. – 1867. – № 3. – С. 413–416.

The article is dedicated to a statistic analysis of Irynei Fal'kovskiy preacher heritage, the last rector of Kyiv Mohyla Academy The amount and genre structure of his preachments are specified based on analysing his works of XIX century.

Key words: Iryneus Falkovski, Kyiv Mohyla Academy preacher heritage, history of literature

Статья посвящена статистическому анализу проповеднического наследия Ириней Фальковского – последнего ректора Киево-Могилянской Академии. На основании изучения его рукописного наследия и анализа исследований XIX ст. уточнено количество и жанровая структура проповедей.

Ключевые слова: Ириней Фальковский, Киево-Могилянская академия, гомилетика, история литературы.